

20100827181650001

नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या पाणी पुरवठा योजना व मलनिस्सारण योजना स्वयंपूर्ण होण्याच्या दृष्टीने पाण्याचे व मलनिस्सारणाचे दर ठरविणे व अनुषंगिक उपाययोजना करण्याबाबत मार्गदर्शक तत्वे.

महाराष्ट्र शासन

शासन निर्णय क्र. संकीर्ण-२००९/प्र.क्र.२०७/०९/न.वि.२०

मंत्रालय, मुंबई-४०००३२

दिनांक : २ ऑगस्ट, २०१०

प्रस्तावना :

अनेक नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या पाणी पुरवठा व मलनिःसारण योजना कार्यान्वित करण्यासाठी नागरी संस्थांच्या वर्गावारीप्रमाणे संबंधित कार्यक्रमांतर्गत विहित केलेल्या वित्तीय आकृतीबंधानुसार शासकीय अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते. याप्रमाणे राज्यात अनेक पाणी पुरवठा व मलनिःसारण योजना कार्यान्वित झाल्या असून त्या योजनांची दैनंदिन देखभाल व दुरुस्ती संबंधित नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे करण्यात येते. संबंधित नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी सदर योजनेची कार्यक्षमपणे देखभाल व दुरुस्ती करून नागरीकांना शुध्द व पर्याप्त पाणी पुरवठा करणे ही त्या संस्थांची वैधानिक जबाबदारी आहे. ही जबाबदारी सक्षमपणे पार पाडण्याच्या दृष्टीने नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी पाणी पुरवठा व्यवस्था कार्यक्षम ठेवण्यासाठी पाणी गळती कमी करणे, जलशुध्दीकरण केंद्राच्या यंत्र सामुग्रीची निगा राखणे, अवैध नळ जोडण्या निगमित करणे अथवा काढून टाकणे, नळ जोडण्यांना मीटर बसविणे आणि केलेल्या पाणी पुरवठ्याचे बिलिंग व वसुली प्रभावीपणे करणे आवश्यक आहे.

नागरी व ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल व दुरुस्ती आणि व्यवस्थापनाचा आढावा घेतला असता असे निदर्शनास येते की, बहुतांश पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल व दुरुस्तीच्या पद्धतीमध्ये कार्यक्षमता वाढविण्याची आवश्यकता आहे. याबाबत मुख्यतः नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे पाणी पुरवठा योजनांचे असमाधानकारक व्यवस्थापन, तसेच त्यांच्या देखभाल व दुरुस्तीवर पर्याप्त खर्च न करणे इत्यादी कारणे निदर्शनास आली आहेत. पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल व दुरुस्तीवर खर्च करण्याच्या बाबतीत असे दिसून येते की, नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या बहुतांश योजना तोट्यात चालतात कारण पाणीपट्टीचे दर पर्याप्त नाहीत व पाणीपट्टी वसुलीचे प्रमाण फारच कमी आहे. त्याचप्रमाणे अवैध नळ जोडण्या, पाणी गळती, मोफत स्टॅन्डपोस्टवर पाण्याचा बिन हिशेबी वापर आणि पाणीपट्टीची बिलिंग व वसुलीची प्रभावी व्यवस्था नसणे या बाबींमुळे या योजना तोट्यात चालतात. एपढेच नव्हे तर, योजना आर्थिक दृष्ट्या सक्षमरित्या चालविली जात नसल्यास, योजनेची कार्यक्षमता व आयुष्य तर कमी होते, शिवाय पाणी पुरवठा योजनेच्या संदर्भातील नगरपालिका/महानगरपालिकेवरील कर्ज देखील मोठ्या प्रमाणात थकविली जाते. त्यामुळे या योजना स्वयं संतुलित नसतात. सहाजिकच अश्यावेळी पाणी पुरवठा योजनांच्या संचलन, देखभाल व दुरुस्तीमध्ये येणारी तूट ही नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या मिळणा-या इतर उत्पन्नातून भरून काढली जाते. त्यामुळे नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना इतर विकासाची कामे घेणे शक्य होत नाही अथवा कर्जाच्या व्याजासह परतफेडीत कसूर करून अशी कामे घेतली जातात.

रोट/एच-२२०१[१५००-८-१०]-१

शासनाने नगर विकास विभागाच्या संदर्भाधिन दिनांक १ एप्रिल, १९९७ च्या अधिसूचनेनुसार नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांसाठी पाणीपट्टीचे किमान दर विहित केलेले आहेत. तथापी, अनेक नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे शासनाने विहित केलेल्या किमान दरापेक्षा कमी दराने पाणीपट्टी आकारली जात, तसेच शासनाद्वारे विहित केलेले पाणीपट्टीचे दर हे किमान स्वरूपाचे असून सुध्दा नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी ते अंमलात न आणल्यामुळे बहुतांश नागरी पाणी पुरवठा योजना तोटयात आहेत, असे दिसून येते. त्यामुळे पाणी पुरवठा योजनांसाठी विविध वित्तीय संस्थांकडून जे कर्ज घेतले आहे, त्याची व्याजासह परतफेड सुध्दा अनेकदा नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडून करण्यात येत नाही.

नागरी पाणी पुरवठा योजनांच्या संचलन व व्यवस्थापनामध्ये वर नमूद केलेल्या उणीवा निदर्शनास येतात, त्यामुळे साहजिकच नागरीकांना पर्याप्त पाणी पुरवठा होत नाही व त्यामुळे नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडून सुधारित व वाढीव पाणी पुरवठा योजना मंजूर करण्याचे प्रस्ताव शासनाकडे पाठविण्यात येतात. वास्तविकतः नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी अस्तित्वातील पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल व दुरुस्तीमध्ये कार्यक्षमता वाढवली तर पाणी पुरवठ्याबाबतच्या अडचणी ब-याच प्रमाणात कमी होण्यास मदत होईल. परंतु त्यासाठी पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल व दुरुस्ती कार्यक्षमपणे करण्यासाठी नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी या योजना आर्थिकदृष्ट्या संतुलित करणे आवश्यक आहे. त्यास्तव प्रक्रिया न केलेल्या पाण्यासाठी जलसंपदा विभागाला देण्यात येणा-या अंशदानाचा व पाणीपट्टीचा येणारा खर्च, पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रचालन व परिरक्षण तसेच देखभाल दुरुस्तीवर होणारा खर्च, वीजेचा खर्च, आस्थापना खर्च, भाववाढ व वेतनवाढ इ. बाबींचा खर्च पर्याप्त पद्धतीने मूळ पाणीपट्टी दरामध्ये आवश्यक तेथे, अंतर्भूत करणे आवश्यक आहे. नळ पाणी पुरवठा योजनांसाठी घेतलेल्या कर्जाची व्याजासह परतफेड तसेच घसारा निधीची तरतूद करणे, किरकोळ दुरुस्तीची कामे करणे व पाणीपट्टीच्या वसुलीचे व्यवहारिक प्रमाण गृहित धरून पाणीपट्टीचे दर आकारणे अगत्याचे आहे. त्याचप्रमाणे पाण्याचे दर ठरविल्यानंतर मलनिःसारण व्यवस्थापनाचा खर्च सुध्दा मलनिःसारण आकाराच्या स्वरूपात वसूल करणे गरजेचे आहे.

केंद्र शासनाने नागरी भागामध्ये पायाभूत सुविधा स्थापन करण्यासाठी जवाहरलाल नेहरू राष्ट्रीय नागरी पुनरुत्थान अभियान (JNNURM) व लहान व मध्यम शहरांकरिता पायाभूत सुविधा योजना (UIDSSMT) हे कार्यक्रम सुरु केले आहेत. या अंतर्गत पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना तसेच इतर योजनांना मंजूरी व अनुदान देताना केंद्र शासनाने काही सुधारणा करणे बंधनकारक केलेले आहे. त्यामध्ये नागरी सेवांच्या संचलन, व्यवस्थापन, देखभाल दुरुस्तीचा खर्च भरून काढण्यासाठी ग्राहकांकडून योग्य शुल्क आकारणे अपेक्षित आहे. राज्य शासनाने महाराष्ट्र राज्याच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षानिमित्त महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियान सुरु केले आहे. तसेच नागरी भागात पायाभूत सुविधांच्या बळकटीकरणासाठी महाराष्ट्र सुवर्णजयंती नगरोत्थान महाभियान हाती घेतले आहे. या अभियानांतर्गत सुध्दा विविध सुधारणा करण्याचे बंधनकारक केले असून त्यामध्ये नळपाणी पुरवठा योजना तसेच मलनिःसारण योजनांची प्रचालन व परिरक्षण तसेच देखभाल-दुरुस्ती कार्यक्षम करण्याच्या दृष्टीने योजना चालविण्यासाठी येणारा खर्च भरून काढण्याइतपत उपभोक्ता आकार लावणे या सुधारणेचा सुध्दा समावेश आहे.

या सर्व बाबींचा विचार करून नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी पाणीपट्टीचे दर ठरविताना अवलंबविण्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे विहित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :

महानगरपालिका/नगरपरिषदांच्या पाणी पुरवठा व मलनिःसारण योजनांचे संचालन, व्यवस्थापन, देखभाल व दुरुस्ती कार्यक्षम व स्वयंपूर्ण होण्याच्या दृष्टीने पिण्याच्या पाण्याचे व मलनिःसारणाचे संयुक्तीक दर आकारणे व अनुषंगिक उपाययोजना करण्याबाबत शासन खालील प्रमाणे मार्गदर्शक तत्वे विहित करित आहे.

(I) पाणीपट्टीच्या दराची आकारणी ठरविण्याची विहित मार्गदर्शक तत्वे.

(१) राज्यातील नागरी भागातील पाणी पुरवठ्याचे दर ठरविण्याकामी खालील मार्गदर्शक तत्वे विहित करण्यात येत आहेत.

- (i) पाणीपट्टीचे दर हे नळजोडणीच्या व्यासाशी निगडित न ठेवता कॅल्यूमेट्रीक पध्दतीने रु. प्रति किलो लीटर या स्वरूपात विहित करण्यात यावे. ज्या ठिकाणी रहिवाशी मालमत्त्यांना अद्याप जलमापके बसविण्यात आली नाहीत त्या ठिकाणी जलमापके बसवण्यात सर्वसाधारणपणे प्रतिकुटुंब ५ माणसे गृहित धरून दरडोई दर दिवशी होणाऱ्या पाणी पुरवठ्याच्या प्रमाणाशी गुणाकार करून ३० दिवसांत पुरवठा होणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण व त्याची कॅल्यूमेट्रीक पध्दतीने होणारी किंमत विचारात घेता तत्सम दरमहा पाणीपट्टी ठरविण्यात यावी. मात्र झोपडपट्टीसाठी घरगुती पाण्याच्या नियमित दराप्रमाणे पाणीपट्टी न आकारता कमी दर आकारता येतील.
- (ii) घरगुती पाण्याच्या दराची आकारणी करताना जीवनावश्यक पाणी पुरवठ्याचा किमान दर ही संकल्पना स्वीकारण्यात यावी. यामध्ये जीवनावश्यक पाणी पुरवठा किमान दरडोई दरदिवशी ४० लि. या पध्दतीने सुरु करून दरडोई दरदिवशी ४० ते ७० लि., ७० ते १३५ लिटर आणि त्यापुढे असे वर्गीकरण करून प्रत्येक वर्गाला उत्तरोत्तर अधिक दर आकारणी विहित करण्यात यावी. अ-वर्ग / ब-वर्ग / क-वर्ग महानगरपालिकांच्या बाबतीत पाण्याच्या उपलब्धतेनुसार जीवनावश्यक पाण्याचे प्रमाण ४५ लीटर दरडोई दर दिवशी असे गृहित धरून ४५ ते ९०, ९० ते १५० लीटर दरडोई दर दिवशी, इ. असे वर्गीकरण करता येईल.
- (iii) सहकारी गृहनिर्माण संस्थांच्या इमारतीमध्ये तसेच झोपडपट्टीवासीयांच्या सहकारी संस्थांनी जर गटजोडणीची मागणी केली तर तेथे गट जोडण्या विहित दर्जाच्या जलमापकाद्वारे मान्य कराव्यात. अशा सहकारी गृहनिर्माण संस्थांना गट जोडणी देताना तिथे किती व्यक्ती वास्तव्य करित आहेत या माहितीच्या आधारे जीवनावश्यक पाणी पुरवठा व त्यापुढील पाणी पुरवठ्याच्या टप्प्याचे दर असावेत.
- (iv) व्यावसायिक व औद्योगिक ग्राहकांसाठी स्वतंत्र दर आकारणी असावी. व्यावसायिक किंवा औद्योगिक ग्राहकांचे वर्गीकरण करून विविध प्रवर्गासाठी वेगवेगळे दर ठेवता येतील. उदा. कच्चा माल म्हणून पेयजलाकरिता (उदा. शीत पेय, ब्रुअरीज, मिनरल वॉटर, तत्सम पेय या करिता) वापर होणाऱ्या पाण्याकरिता तसेच व्यावसायिक व औद्योगिक वापरासाठी जास्तीचे दर आकारणी करण्याबाबत विचार करण्यात यावा.
- (v) ग्राहकांना पाणी पुरवठा विहित जलमापकाद्वारे करण्यात यावा. सदरची विहित दर्जाची जलमापके शक्यतो ग्राहकांकडून बसून घ्यावी किंवा नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थेनी अशी जलमापके बसविल्यास जलमापकाचे भाडे ग्राहकांकडून जलदेयकामधून हप्तं पाडून वसूल करण्यात यावे.

(२) पाण्याचा उत्पादन खर्च ठरविण्याची विहीत मार्गदर्शक तत्वे.

पाणी निर्मितीचा खर्च काढण्याकरिता खालील बाबीं विचारात घेण्यात याव्यात.

- (i) जल संपदा विभागाकडून अंशदानाचा व कच्च्या (प्रक्रिया न केलेल्या) पाण्यापोटी येणारा खर्च,
- (ii) पाणी पुरवठ्याशी निगडित विजेचा खर्च (उद्भवापासून ते वितरण व्यवस्थेपर्यंत पाणी पोहचण्याकरिता लागणारी वीज.) उदा. उद्भवातून जलशुद्धीकरण केंद्रापर्यंत उचलण्यात येणा-या पाण्याकरिता लागणारी पंपिंग मशिनरीची वीज देयके, जलशुद्धीकरण केंद्र येथे लागणाऱ्या विविध पंपांची व परिसरातील वीज देयके, जलशुद्धीकरण केंद्र ते जलकुंभापर्यंत लागणा-या पंपिंग मशिनरीची वीज देयके इत्यादी.
- (iii) पाणी शुद्धीकरण करण्याकरिता लागणा-या विविध रसायनांचा खर्च
- (iv) पाणी पुरवठ्याशी संबंधित आस्थापनेवरील खर्च (कामगार, सुरक्षा व कंत्राटी कामगार इत्यादी)
- (v) पाणी पुरवठा व्यवस्थांतर्गत स्थापत्य व यांत्रिकी कामांकरिता लागणारा देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च.
- (vi) पाणी पुरवठा योजनेतील विविध उपांगांचा घसारा खर्च.
- (vii) पाणी पुरवठा योजनेकरीता घेण्यात येणा-या कर्जाची व्याजासह परतफेड.
- (viii) महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाकडून आकारण्यात येणारा पाणी अधिभार.
- (ix) पाण्याचे नमुने तपासणीचा खर्च (उदा. जिल्हा प्रयोगशाळेमार्फत नमूना तपासणीचा खर्च)
- (X) इतर अनुषंगिक खर्च.

अशा रीतीने नागरी भागात पुरवठा करण्यात येत असलेल्या पाण्याची किंमत काढण्यात यावी. त्यानंतर एकूण पाणी पुरवठा द.ल.लि. मध्ये किती केला जातो ते काढावे व त्यातून त्या शहराचे हिशोबबाहय पाण्याचे प्रमाण वजा करण्यात यावे व प्रवर्गानिहाय पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण काढण्यात यावे व त्यावरून पाण्याच्या निर्मितीचा दर काढण्यात यावा. याबाबतचा नमुना तक्ता-अ मध्ये दिला आहे. त्यातील अस्तित्वातील दर हे त्या शहरासाठी पायाभूत दर समजण्यात यावे. भविष्यात दरांमध्ये वाढ झाल्यास पाणी निर्मिती खर्चाची परिगणना तक्ता-ब प्रमाणे करण्यात यावी. पाणी निर्मितीचा खर्च काढल्यानंतर पाणीपट्टी वसुलीच्या प्रमाणाचा विचार करता पाण्याचे दर ठरविण्यात यावे. त्यानुषंगाने उत्तरोत्तर वसुलीचे प्रमाण वाढून १०० % वसुलीसाठी प्रयत्न करण्यात यावे.

(३) पाण्याचे दर काढण्यासाठी अवलंबिण्यात यावयाची पद्धत.

पाण्याचे दर काढण्यासाठी पुढीलप्रमाणे पद्धत अवलंबिण्यात यावी :-

- (i) सरासरी घरगुती पाण्याचे दर काढणे : हा दर काढताना शहरातील विविध प्रवर्गांना उदा. घरगुती/बिगर घरगुती पाणी पुरवठा, संस्थांना करण्यात येणारा पाणी पुरवठा तसेच व्यापारी/औद्योगिक घटकांना करण्यात येणा-या पाणी पुरवठ्याच्या प्रमाणाचा विचार करण्यात यावा. त्याकरिता ग्राहक सर्वेक्षण करून अशारीतीने प्रत्येक प्रवर्गाला होणा-या पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण काढण्यात यावे व त्यानंतर पाणी निर्मिती खर्चाची परिगणना करण्याकरिता तक्ता-अ चा वापर केल्यास सदर दरांची परिगणना करण्याकरिता तक्ता-अ-१ चा वापर करण्यात यावा. त्याचप्रमाणे पाणी निर्मिती खर्चाची परिगणना करण्याकरिता तक्ता-ब चा वापर केल्यास सदर दरांची परिगणना करण्याकरिता तक्ता-ब-१ चा वापर करण्यात यावा.
- (ii) बिगर घरगुती संस्थात्मक, व्यावसायिक, औद्योगिक पाण्याचे दर काढणे : सरासरी घरगुती पाण्याचे दर काढण्याकरिता तक्ता-अ-१ चा वापर केल्यास बिगर घरगुती, संस्थात्मक,

व्यावसायिक व औद्योगिक वापरासाठी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण व दर तक्ता-अ-२ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे काढण्यात यावे. त्याचप्रमाणे सरासरी घरगुती पाण्याच्या दराकरिता तक्ता-ब-१ चा वापर केल्यास बिगर घरगुती वापरासाठी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण व दर तक्ता-ब-२ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे काढण्यात यावे. दर ठरवतांना सोबत जोडलेल्या तक्ता अ-१ व ब-१ मधील रकाना ४ मध्ये "टक्केवारी" संबंधित नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी ग्राहक सर्वेक्षण करून टाकावी, मात्र रकाना २ मधील "दर पटीने" याची आकडेवारी संबंधित नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी अश्या पध्दतीने ठरवावी जेणेकरून घरगुती पाणीपट्टीचे दर परवडण्यायोग्य राहतील, परंतु त्याचबरोबर बिगर घरगुती वापराच्या विविध प्रवर्गांना लागू होणाऱ्या पाणी पुरवठ्याच्या दरामुळे पाणी पुरवठा योजनेच्या संचलन, व्यवस्थापन, देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च भरून काढता येईल.

- (iii) जीवनावश्यक व अतिरिक्त पाण्याचे दर काढणे : नागरी क्षेत्रात घरगुती वापरासाठी कमीत कमी ७० लि. प्रतिमाणशी प्रति दिन हा पाणी पुरवठ्याचा निकष स्वीकारण्यात यावा. या निकषामध्ये ४० लि. प्रमाणे प्रतिमाणशी प्रतिदिन एवढे जीवनावश्यक पाण्याचे प्रमाण गृहीत धरण्यात यावे. याप्रमाणे ७० लीटर दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याच्या निकषात ५७% जीवनावश्यक व ४३% जीवनावश्यक पेक्षा अतिरिक्त पाण्याचे प्रमाण येते. दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण ९० लीटर किंवा त्यापेक्षा जास्त असल्यास ४५ लीटर दरडोई दर दिवशी हे जीवनावश्यक पाण्याचे प्रमाण व त्यापुढील पाणी पुरवठा हा जीवनावश्यक पेक्षा अतिरिक्त पाणी पुरवठा म्हणून समजता येईल. या प्रमाणाला विचारात घेऊन जीवनावश्यक पाण्याचे दर व जीवनावश्यक पेक्षा अतिरिक्त पाण्याचे दर, तक्ता-अ-१ व अ-२ चा वापर केल्यास, तक्ता अ-३ व अ-४ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे काढण्यात यावे, तसेच तक्ता- ब-१ व ब-२ चा वापर केल्यास तक्ता ब-३ व ब-४ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे काढण्यात यावे.
- (iv) पाणी पुरवठा योजनेवर दरवर्षी होणारा खर्च व उत्पन्नाच्या तपशीलानुसार नागरी स्थानिक संस्थांचे पाणीपट्टीचे दर हे सोबतच्या तक्त्यात उदाहरणार्थ दिलेल्या पध्दतीनुसारच सुधारित करण्यात यावेत.
- (v) वरीलप्रमाणे विविध प्रवर्गांच्या वापरासाठी पाणीपट्टी किंवा पाणी आकाराचे दर ठरवितांना घरगुती वापराचे दर सुसह्य करण्याकरिता इतर वापर प्रवर्गाचे दर आवश्यक त्या प्रमाणात वाढवून नफा-तोटा संतुलित (Cross-Subsidization) करण्याबाबत विचार करता येईल. मात्र तसे करतांना परिच्छेद I (२) प्रमाणे काढण्यात आलेला पाणी निर्मितीचा खर्च पूर्णतः पाणीपट्टी / पाणी आकार याच्या उत्पन्नातून वसूल होईल असे पाहण्यात यावे. ज्या ठिकाणी या मार्गदर्शक सूचनांप्रमाणे पाणीपट्टीचे दर काढल्यावर घरगुती वापराचे दर सध्याच्या दराच्या दुप्पटीपेक्षा जास्त होत असतील आणि वरीलप्रमाणे नफा-तोटा संतुलित (Cross-Subsidization) करणे व्यवहार्य व शक्य नसेल त्या ठिकाणी नागरी स्थानिक प्राधिकरणाने घरगुती पाण्याचे दर सध्याच्या दराच्या दुप्पट याप्रमाणे निश्चित करून पाणी निर्मितीचा खर्च कमी करण्यासाठी व पुढील परिच्छेद (४) मध्ये नमूद केलेल्या उपाययोजना करून पाणी पुरवठा योजनांच्या उत्पन्नात वाढ करण्यासाठी युद्ध पातळीवर प्रयत्न करावेत जेणेकरून पाणी निर्मितीचा खर्च टप्प्याटप्प्याने पुढील ५ वर्षांत पूर्णतः पाण्यापासून मिळणाऱ्या उत्पन्नातूनच भागविणे शक्य होवू शकेल.

(४) पाणी पुरवठा योजनेच्या उत्पन्नात वाढ करण्याकरिता करावयाच्या उपाययोजना :

- (i) प्रत्येक नागरी स्थानिक संस्थेने याकामी मोहीम राबवून अनधिकृत नळ जोडण्या शोधून त्या खंडित करून घ्याव्यात किंवा धोरणानुरूप अधिकृत करून घ्याव्यात, जेणेकरून उत्पन्नात वाढ होईल.
- (ii) प्रत्येक महानगरपालिकेने / नगरपरिषदेने आपल्या पाणी पुरवठा योजनांचे पाणी लेखापरीक्षण व उर्जा लेखापरीक्षण करून घ्यावे जेणेकरून पाणी निर्मितीच्या खर्चात तसेच विद्युत खर्चात बचत करणे शक्य होईल.
- (iii) पाणी पुरवठा आस्थापना तसेच देखभाल दुरुस्तीचा खर्च योजनाबद्ध पद्धतीने कमी करण्याकरिता विविध पर्यायांचा अवलंब करण्यात यावा. उदा-कोणतेही अतिरिक्त कर्मचारी न लावता देखभाल व दुरुस्ती सार्वजनिक खाजगी सहभाग (PPP) तत्वावर करण्याचा पर्याय किंवा कंत्राट पद्धतीचा विचार व्हावा.
- (iv) सार्वजनिक नळखांबे टप्प्या टप्प्याने कमी करून काही वर्षात पूर्णपणे बंद करण्याची कार्यवाही करावी व त्याऐवजी गट नळजोडण्यांना प्रोत्साहन देण्यात यावे.
- (v) पाणीपट्टी वसुलीचे प्रमाण वाढवून १००% वसुलीसाठी कसोशीने प्रयत्न करण्यात यावेत.

(II) मल:निस्सारण आकार ठरविण्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे :

पाणी पुरवठा करण्याबरोबरच मल:निस्सारण / सांडपाणी व्यवस्थापन हे सुद्धा महानगरपालिकेचे / नगरपरिषदेचे कर्तव्य असल्याने मल:निस्सारण व्यवस्था राबविण्याकरिता येणारा खर्च या शासन निर्णयाच्या भाग (I) (२) च्या धर्तीवर खालील बाबी विचारात घेऊन काढण्यात यावा.

१. मलनिस्सारण व्यवस्थेशी निगडीत विजेचा खर्च .
२. मलनिस्सारणाशी संबंधित आस्थापनेवरील खर्च .(कामगार, सुरक्षा व कंत्राटी कामगार इत्यादि)
३. मलनिस्सारण व्यवस्थांतर्गत स्थापत्य व यांत्रिकी कामांकरिता लागणारा देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च
४. मलनिस्सारण व्यवस्थेतील विविध उपांगांचा घसारा खर्च
५. मलनिस्सारण योजनेकरिता घेण्यात येणा-या कर्जाची व्याजासह परतफेड
६. इतर अनुषंगिक खर्च.

वरील प्रमाणे येणारा एकूण खर्च भागविण्याच्या दृष्टीने पाणी आकाराच्या काही टक्केवारीच्या स्वरूपात मलनि:सारण आकार ठरविण्यात यावा.

(III) प्रत्येक महानगरपालिकेचे / नगरपरिषदेचे पाणी पुरवठा व मलनिस्सारण संबंधी दरवर्षी स्वतंत्र अर्थसंकल्प तयार करण्यात यावे व पाणी पुरवठा योजना व मल:निस्सारण व्यवस्था तोट्यात असल्यास नागरिकांना महानगरपालिके मार्फत / नगरपरिषदे मार्फत पाणी पुरवठ्यावर व मलनिस्सारण व्यवस्थेवर किती सबसीडी दिली जाते हे स्वतंत्रपणे जाहीर करण्यात यावे. तसेच या सबसीडीवर होणारा खर्च कोटून भरून काढण्याचे नियोजित आहे याचेही आर्थिक नियोजन सादर करण्यात यावे.

सर्व नागरी स्थानिक संस्थांनी त्यांच्या क्षेत्राकरिता वरील मार्गदर्शक तत्वे विचारात घेवून पाणीपट्टी (जलआकार) व मलनि:स्सारण आकार याची आकारणी करावयाची आहे. त्यासाठी नागरी स्थानिक

संस्थांनी मार्गीत तीन वर्षासाठी पाणी पुरवठा व मलनिःसारण सेवांवरील खर्च, उत्पन्न इत्यादि बाबींची आकडेवारी तयार करून त्या आधारे पुढील कार्यवाही करावी.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(मनु कुमार श्रीवास्तव)

सचिव,

नगर विकास विभाग

प्रति,

१. मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
२. मा.मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव
३. मा.राज्यमंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव
४. सर्व मा.विधीमंडळ सदस्य,
५. महापौर, सर्व महानगरपालिका
६. महालेखापाल-१ मुंबई
७. महालेखापाल-२ नागपूर
८. विभागीय आयुक्त (सर्व) महसूली विभाग
९. आयुक्त, सर्व महानगरपालिका
१०. जिल्हाधिकारी (सर्व)
११. अध्यक्ष, नगरपरिषद (सर्व)
१२. संचालक, नगरपालिका प्रशासन संचालनालय, मुंबई
१३. संचालक, लेखाकोषागार, मुंबई
१४. उप आयुक्त, नगरपालिका प्रशासन कक्ष, विभागीय आयुक्त (सर्व) महसूली विभाग
१५. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई
१६. मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
१७. अधीक्षक अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
१८. कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
१९. मुख्याधिकारी, सर्व नगरपालिका
२०. सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी
२१. सर्व जिल्हा नियोजन अधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालये (सर्व जिल्हे)
२२. सर्व जिल्हा प्रकल्प अधिकारी, नगरपालिका प्रशासन, जिल्हाधिकारी कार्यालये (सर्व जिल्हे)
२३. सर्व मंत्रालयीन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२४. सर्व सह सचिव/उप सचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी, पा.पु.व स्व.वि.मंत्रालय, मुंबई
२५. नियडनस्ती (न.वि.२०) / (पा.पु.-२२)

तक्ता-अ-१ : सरासरी घरगुती पाण्याचे दर काढणेच्या पध्दतीचा नमुना

गृहितके :

- १) समजा सरासरी घरगुती नळ जोडण्याकरीता पाण्याचे दर "क्ष" असेल तर या उदाहरणामध्ये बिगर घरगुती नळ जोडणी करीता पाण्याचे दर "२ क्ष", संस्थात्मक वापरासाठी "२ क्ष", व्यावसायिक वापरासाठी "३ क्ष" व औद्योगिक वापरासाठी "५ क्ष", गृहित धरण्यात आलेले आहेत. मात्र प्रत्यक्षात घरगुती नळजोडण्याच्या तुलनेत इतर प्रवर्गाच्या उपभोक्त्याकरीता पाण्याचे दर किती ठेवावेत हे नागरी स्थानिक संस्थेने त्यांच्या स्तरावर ठरवावयाचे आहे.
- २) समजा शहरातील एकूण पाणी पुरवठा १००% असेल तर या उदाहरणामध्ये प्रवर्गानिहाय पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी घरगुती वापरासाठी ७०%, बिगर घरगुती वापरासाठी १०%, संस्थात्मक वापरासाठी ५%, व्यावसायिक वापरासाठी ५% व औद्योगिक वापरासाठी १०% असे गृहित धरलेली आहे. मात्र प्रत्यक्षात सदरची प्रवर्गानिहाय पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी संबंधीत नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी ग्राहक सर्वेक्षण करून काढावयाची आहे.

सरासरी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण :

दर (१)	दरपटीने (२)	गुणक (३)	टक्केवारी (४)
घरगुती	१	क्ष	७०
बिगर घरगुती	२	क्ष	१०
संस्थात्मक	२	क्ष	५
व्यावसायिक	३	क्ष	५
औद्योगिक	५	क्ष	१०

$$फ = \text{एकूण (दरपटी} \times \text{टक्केवारी)} = १ \times ०.७० + २ \times ०.१० + २ \times ०.०५ + ३ \times ०.०५ + ५ \times ०.१० = १.६५$$

$$\text{गुणक} = (क्ष) = (इ) / (फ) = [(२५.२२) / (१.६५)] = १५.३०$$

तक्ता-अ-२ : घरगुती / बिगर घरगुती / संस्थात्मक / व्यावसायिक व औद्योगिक वापरासाठी पाण्याचे दर

वापराचा प्रवर्ग	पाणी पुरवठा		दर रु./ कि.ली.	एकूण उत्पन्नाची स्वकम (रु.लाखात)
	टक्केवारी	इ.ल.लि.		
१	२	३	४	५ = स्तंभ ३ x ४
घरगुती	७०	१५४.७०	१५.३०	२३.६७
बिगर घरगुती	१०	२२.१०	३०.६०	६.७६
संस्थात्मक	५	११.०५	३०.६०	३.३८
व्यावसायिक	५	११.०५	४५.९०	५.०७
औद्योगिक	१०	२२.१०	७६.५०	१६.९१
एकूण		२२१.००		५५.७९

वरीलप्रमाणे सदर रकाना क्र.५ मधील एकूण उत्पन्नाची स्वकम एकूण पाणी निर्मितीच्या खर्चाच्या समतुल्य असणे अपेक्षित आहे.

तक्ता-अ-३ : सरासरी जीवनावश्यक पाण्याचे दर काढण्यासाठी घटतीचा नमुना.

गृहितके :

- १) समजा जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती पाणी पुरवठ्याकरीता पाण्याचे दर "य" असेल तर या उदाहरणात जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापराकरीता पाण्याचे दर "२ य" असे गृहित धरले आहेत.
- २) समजा घरगुती नळ जोडणीकरीता एकूण पाणी पुरवठा ५० lpcd (१००%) असेल तर जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती पाणी पुरवठा ४० lpcd (८०%), व जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापरासाठी पाण्याचा पुरवठा ३० lpcd (६०%) गृहीत धरला आहे.

सरासरी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण :

घरगुती नळजोडणीची वर्गवारी	दरपटीने	गुणक	टक्केवारी (%)
जीवनावश्यक पुरवठा	१	य	५०
जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	२	२य	४०

$$ग = \text{एकूण (दरपटी} \times \text{टक्केवारी)} = १ \times ०.५० + २ \times ०.४० = १.३०$$

$$\text{गुणक य} = [\text{घरगुती पाण्याचे दर (क्ष)} / (ग)] = (१५.३० / १.३०) = १०.६०$$

तक्ता-अ-४ : “जीवनावश्यक” व “जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या” पाण्याचे दर

पाणी पुरवठा/ पाण्याचे दर प्रति किलो लिटर/एकूण रक्कम :

घरगुती नळजोडणी	पाणी पुरवठा		दर रु./ कि.ली.	एकूण उत्पन्नाची रक्कम (रु.लक्ष)
	टक्केवारी (%)	द.ल.लि.		
१	२	३	४	५
जीवनावश्यक पुरवठा	५०	८८.१८	१०.६०	९.४४
जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	४०	६६.५२	२१.४०	१४.२४
एकूण		१५४.७०		२३.६८

प्रवर्गनिहाय पाण्याचे दर (रुपये प्रति किलो लिटर मध्ये) :

घरगुती नळजोडणी	जीवनावश्यक पुरवठा	जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	विागर घरगुती	संस्थात्मक वापर	आवसायिक वापर	औद्योगिक वापर
१५.३०	१०.६०	२१.४०	३०.६०	३०.६०	४५.९०	७६.५०

(१) टिप : जर नागरी स्वराज्य संस्थेमध्ये प्रत्यक्ष पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण दरडोई दरदिवशी “ल” लिटर प्रमाणे असेल तर ४० लिटर जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती वापराकरीता पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी :

$$[(४०) \times १०० / (\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण})] = [(४०) \times (१००) / (ल)] = (४००० / ल) \%$$

तसेच जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापरासाठी पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी :

$$[(\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पा.पु. चे प्रमाण} - ४०) \times (१००) / (\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण})] = [(ल - ४०) \times (१००) / (ल)] \%$$

तक्ता-ब : पाणी निर्मितीचा खर्च काढणेच्या पध्दतीचा नमुना
(भविष्यात दसमध्ये वाढ झाल्यास)

पाणीपट्टी संबंधी वार्षिक देखभाल दुरुस्तीचा खर्च *

अ. क्र.	बाब	अस्तित्वातील दर (रुपये)	एकक	एकूण वार्षिक खर्च (रु.लक्ष)	भविष्यातील दर	भाषवाढीमुळे येणारा अतिरिक्त खर्च (रु.लक्ष)
१	२	३	४	५	६	७ = (५)X(६-३)/(३)
१.	उचलेल्या कच्च्या पाण्याचा खर्च**	१.८०	१० कि. लि.	१.१२	२.५०	०.४४
२.	पिजेचा खर्च **	४.५०	प्रति युनिट	५.३०	५.००	०.५९
३.	रसायने	१२५००	मेट्रीक टन	१.००	१५०००	०.२०
४.	आस्थापनेवरील खर्च (कामगार, सुरक्षा व कंत्राटी कामगार)	३४८४१७	महिना	४१.८१	४०००००	६.१९
५.	देखभाल व दुरुस्ती खर्च (स्थापत्य व यांत्रिकी)	४८०००	महिना	५.७६	५५०००	०.८४
६.	घसारा खर्च			०.५७		
७.	कार्ज परतफेड : मुळ रक्कम व्याज					
८.	इतर खर्च					
९.	पाणी अधिभार					
१०.	पाण्याचे नमुने तपासणी खर्च	१५०	प्रति नमुना	०.१८	२००	०.०६
एकूण रुपये (अ) =				५५.७४	(अ _१) =	८.३२

- पाणी निर्मितीचा एकूण वार्षिक खर्च = (अ) + (अ_१) = रु.५५.७४ + ८.३२ लाख
- वार्षिक पंप केलेले एकूण पाणी = (ब) = २५६.०० द.ल.लि.
- पितरण व्यवस्थेतील प्रत्यक्ष होणारी नुट * = (क) = ३१.०० द.ल.लि.
- पाणीपट्टीकरीता एकूण उपलब्ध पाणी (वार्षिक) = (ब)-(क) = (ड) = २२५.०० द.ल.लि.
- पाणी निर्मितीचा खर्च = [(अ) / (अ_१)] / (ड) = (इ) = रु.२८.९९ प्रति कि.लि.

एच-२२०१-६३

- टिप: * नमुन्यातील आकडेवारी उदाहरणा दाखल न्हणून आहे . त्याच आधारे पुढील तक्त्यात पाण्याचे दर काढण्याची पद्धत विशद करण्यात आलेली आहे.
- ** येथे धरणातून पाणी उचलले आहे हे गृहित धरले आहे. पाणी उचलण्याचे ठिकाण वेगळे असल्यास पाटबंधारे खात्याच्या प्रचलित शासन निर्णयानुसार दर धरण्यात यावा.
- महाराष्ट्र राज्य वितरण कंपनीने प्रस्तायित केलेले दर.
- + वितरण व्यवस्थेमध्ये प्रत्यक्ष होणारी तूट विचारात घ्यावी.

तक्ता-ब-१: सरासरी घरगुती पाण्याचे दर काढणेच्या पध्दतीचा नमुना

गृहितके :

- १) समजा सरासरी घरगुती नळ जोडण्याकरीता पाण्याचे दर "१" असेल तर या उदाहरणामध्ये बिगर घरगुती नळ जोडणी करीता पाण्याचे दर "२ १/२", संस्थात्मक वापरासाठी "२ १/२", व्यवसायिक वापरासाठी "३ १/२" व औद्योगिक वापरासाठी "५ १/२", गृहित धरण्यात आलेले आहेत. मात्र प्रत्यक्षात घरगुती नळजोडण्याच्या तुलनेत इतर प्रवर्गाच्या उपभोक्त्यांकरीता पाण्याचे दर किती ठेवावेत हे नागरी स्थानिक संस्थेने त्यांच्या स्तरावर ठरवावयाचे आहे.
- २) समजा शहरातील एकूण पाणी पुरवठा १००% असेल तर या उदाहरणामध्ये प्रवर्गानिहाय पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी घरगुती वापरासाठी ७०%, बिगर घरगुती वापरासाठी १०%, संस्थात्मक वापरासाठी ५%, व्यावसायिक वापरासाठी ५% व औद्योगिक वापरासाठी १०% असे गृहित धरलेली आहे. मात्र प्रत्यक्षात सदरची प्रवर्गानिहाय पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी संबंधीत नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी ग्राहक सर्वेक्षण करून काढावयाची आहे.

सरासरी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण :

दर (१)	दरपटीने (२)	गुणक (३)	टक्केवारी (४)
घरगुती	१	१	७०
बिगर घरगुती	२	१	१०
संस्थात्मक	२	१	५
व्यावसायिक	३	१	५
औद्योगिक	५	१	१०

$$फ = \text{एकूण (दरपटी} \times \text{टक्केवारी)} = १ \times ०.७० + २ \times ०.१० + २ \times ०.०५ + ३ \times ०.०५ + ५ \times ०.१० = १.६५$$

$$\text{गुणक} = (१) = (३) / (फ) = [(२८.९९) / (१.६५)] = १७.६०$$

तक्ता-ब-२ : घरगुती / बिगर घरगुती / संस्थात्मक / व्यावसायिक व औद्योगिक
वापरासाठी पाण्याचे दर

वापराचा प्रवर्ग	पाणी पुरवठा		दर रु./ कि.ली.	एकूण उत्पन्नाची रक्कम (रु.लाखात)
	टक्केवारी	द.ल.लि.		
१	२	३	४	५ = स्तंभ ३ X ४
घरगुती	७०	१५४.७०	१७.६०	२७.२३
बिगर घरगुती	१०	२२.१०	३५.२०	७.७८
संस्थात्मक	५	११.०५	३५.२०	३.८९
व्यावसायिक	५	११.०५	५२.८०	५.८३
औद्योगिक	१०	२२.१०	८८.००	१९.४५
एकूण		२२१.००		६४.१८

वरीलप्रमाणे सदर रकाना क्र.५ मधील एकूण उत्पन्नाची रक्कम एकूण पाणी निर्मितीच्या खर्चाच्या समतुल्य असणे अपेक्षित आहे.

तक्ता- ब-३ : सरासरी जीवनावश्यक पाण्याचे दर काढणेच्या पध्दतीचा नमुना

गृहितके :

- १) समजा जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती पाणी पुरवठ्याकरीता पाण्याचे दर "य" असेल तर या उदाहरणात जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापराकरीता पाण्याचे दर "२ य" असे गृहित धरले आहेत.
- २) समजा घरगुती नळ जोडणीकरीता एकूण पाणी पुरवठा ७० lpcd (१००%) असेल तर जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती पाणी पुरवठा ४० lpcd (५७%), व जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापरासाठी पाण्याचा पुरवठा ३० lpcd (४३%) गृहीत धरला आहे.

सरासरी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण :

घरगुती नळजोडणीची वर्गवारी	दरपटीने	गुणक	टक्केवारी %
जीवनावश्यक पुरवठा	१	य	५७
जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	२	य	४३

$$ग = \text{एकूण (दरपटी} \times \text{टक्केवारी)} = १ \times ०.५७ + २ \times ०.४३ = १.४३$$

$$\text{गुणक य} = [\text{घरगुती पाण्याचे दर (क्ष)} / (ग)] = (१७.६० / १.४३) = १२.३१$$

तक्ता-ब-४ : जीवनावश्यक व अतिरिक्त पाण्याचे दर

पाणी पुरवठा/ पाण्याचे दर प्रति किलो लिटर/एकूण रक्कम :

घरगुती नळजोडणी	पाणी पुरवठा		दर रु./ कि.ली.	एकूण उत्पन्नाची रक्कम (रु.लाखात)
	टक्केवारी (%)	द.ल.लि.		
१	२	३	४	५
जीवनावश्यक पुरवठा	५७	८८.१८	१२.३१	१०.८५
जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	४३	६६.५२	२४.६२	१६.३८
एकूण		१५४.७०		२७.२३

प्रवर्गनिहाय पाण्याचे दर (रुपये प्रति किलो लिटर मध्ये) :

घरगुती नळजोडणी	जीवनावश्यक पुरवठा	जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीचा पुरवठा	बिगर घरगुती	संस्थात्मक वापर	व्यावसायिक वापर	औद्योगिक वापर
१७.६०	१२.३१	२४.६२	३५.२०	३५.२०	५२.८०	८८.००

७ टिप : जर नागरी स्वराज्य संस्थेमध्ये प्रत्यक्ष पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण दरडोई दरदिवशी “ल” लिटर प्रमाणे असेल तर ४० लिटर जीवनावश्यक (लाईफ लाईन) घरगुती वापराकरीता पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी :

$$[(४०) \times १०० / (\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण})] = [(४०) \times (१००) / (ल)] = (४००० / ल) \%$$

तसेच जीवनावश्यक पेक्षा जास्तीच्या घरगुती वापरासाठी पाणी पुरवठ्याची टक्केवारी :
 $[(\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पा.पु. चे प्रमाण}-४०) \times (१००) / (\text{प्रत्यक्ष दरडोई दर दिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण})] = [(ल-४०) \times (१००) / (ल)] \%$
